

ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розглянуто сучасні тенденції демографічної ситуації Полтавської області. Визначені головні процеси зміни чисельності населення та їх часова періодизація. Охарактеризовано причини і наслідки зміни в показниках народжуваності, смертності та міграції населення Полтавської області. На базі відомої методики проведено типізацію міст та районів Полтавської області за особливостями геодемографічних процесів, визначено домінантні процеси, проаналізовано їх територіальну диференціацію. На основі визначених типів демографічного руху запропоновано заходи регіональної демографічної політики.

Ключові слова: населення, демографічна ситуація, демографічний процес, геодемографічний процес, типізація геодемографічного процесу, регіональна демографічна політика, Полтавська область.

Л. Н. Немец, Е. Ю. Сегид, Е. А. Лещенко. ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены современные тенденции демографической ситуации Полтавской области. Определены главные процессы изменения численности населения и их временная периодизация. Охарактеризованы причины и последствия изменения в показателях рождаемости, смертности и миграции населения Полтавской области. На базе известной методики проведена типизация городов и районов Полтавской области по особенностям геодемографических процессов, определены доминантные процессы, проанализированы их территориальную дифференциацию. На основе определенных типов демографического движения предложены меры региональной демографической политики.

Ключевые слова: население, демографическая ситуация, демографический процесс, геодемографический процесс, типизация геодемографического процесса, региональная демографическая политика, Полтавская область.

L.N. Niemets, E.Yu. Segida, E.A. Leschenko. THE GEODEMOGRAPHIC PROCESSES OF THE POLTAVA REGION. In article deals the modern trends of demographic situation of the Poltava region. The main process of changes population and them periodization is analyzed. The causes and consequences changes to the indicators of fertility, mortality and migration population of the Poltava region is characterized. The administrative districts of the Poltava region on features of geodemographic processes is classified. The dominant processes are defined, their territorial differentiation is analyzed. The measures regional population policies based on certain types of demographic movement is proposed.

Keywords: population, demographic situation, demographic processes, geodemographic process, typing of the geodemographic process, the regional population policy, the Poltava region.

Вступ. Демографічна криза, яка супроводжує розвиток українського суспільства після становлення незалежності, є результатом дії ряду соціальних, економічних, політичних та інших чинників. Постійне зменшення чисельності населення, здебільшого за рахунок природного скорочення, є болючою проблемою держави, на вирішення якої націлені ряд наукових досліджень та

програм. Проте, окрім виявлення передумов та особливостей демографічних процесів в державі, важливим напрямом дослідження залишається визначення регіональних особливостей, тобто вивчення тенденцій демографічного розвитку по окремим регіонам країни, для виявлення притаманних причин та розробки заходів для їх усунення, для подальшої трансформації отриманих результатів із регіонального на національний рівень. Таким чином, в умовах сьогодення підсилюється актуальність досліджень демографічної складової суспільства. Окремі компоненти сучасного стану демографічних процесів в Україні формувалися протягом багатьох десятиліть, задовго до сучасних політичних і соціально-економічних змін. Реакція населення на нові умови життєдіяльності виявляється у зміні демографічної поведінки, зниженні народжуваності, його міграційній рухливості тощо. Розуміння значимості геодемографічного розвитку України й сучасні проблеми останнього обумовили актуальність і необхідність демографічних досліджень регіонального рівня.

Виклад основного матеріалу. Зростання депопуляції у Полтавській області, як і в Україні в цілому, відбулося одночасно з проголошенням незалежності та початком соціально-економічних змін в державі. В останні роки розвиток депопуляції населення дещо знизився у порівнянні з кінцем минулого десятиріччя, але приріст населення все одно залишається від'ємним, що є значною проблемою. Протягом останніх двадцяти років населення Полтавської області різко скорочується, чисельність наявного населення на початок 2012 р. складала 1474,9 тис. осіб, що менше майже на 300 тис. осіб за показник 1991 року [4]. Основною причиною депопуляції населення Полтавщини є від'ємний природний приріст населення, тобто смертність систематично переважає над народжуваністю.

Основним внутрішнім чинником загострення демографічної кризи в Полтавській області є зниження народжуваності, яке притаманне 90-м рокам минулого століття. Рівень народжуваності забезпечує лише половину того, що необхідно для простого відтворення населення, тобто для заміни покоління

батьків тією ж чисельністю покоління дітей. Процес зниження народжуваності має глобальний характер і обумовлений цілою низкою причин: економічних, соціальних, психологічних, біологічних тощо [1]. До того ж, несприятлива демографічна ситуація, насамперед різке падіння народжуваності, пов'язана із загостренням проблем функціонування сімей як осередків відтворення населення, зниженням їх демографічного потенціалу. В цілому, тенденція зниження народжуваності прискорила з початку 1990-х років, проте на початку XXI ст. відзначається тенденція до збільшення показника народжуваності, що пояснюється сучасною статеві-віковою структурою населення Полтавщини: репродуктивного віку досягла численна когорта населення, народжених у 80ті роки минулого століття, в той же час, спостерігається тенденція реалізації «відкладених народжень» [5, 7]. Проте, сучасні показники народжуваності є значно нижчими прогнозованих, що відбувається у зв'язку з економічною кризою, стрімким падінням доходів широких верств населення, появою невпевненості населення у майбутньому тощо.

Криза супроводжується не лише низьким рівнем народжуваності (переважно через низьку народжуваність) Полтавщини. За період 1991-2011 років вона втратила понад 300 тис. осіб. Відзначається також і високий рівень смертності. Проте, варто відмітити, що рівень смертності має тенденцію до зменшення. Однак, важливою демографічною проблемою є суттєве відставання від розвинених європейських країн за показником очікуваної тривалості життя. До того ж, однією із складових необоротних демографічних втрат є високі рівні смертності дітей віком до 1 року та чоловіків працездатного віку (через надмірну смертність від хвороб системи кровообігу та внаслідок зовнішніх дій) [2, 3].

Міграція населення спричиняє значно менший вплив на зміну чисельності населення Полтавської області. Починаючи з 2009 р. для Полтавської області характерним є незначне позитивне сальдо міграції. Основною причиною, чому сальдо міграцій з 2009 року має позитивні результати, можна назвати те, що

Полтавська область має досить багато рекреаційних ресурсів, родючу землю, що дає добрі врожаї, тому саме з західної України найбільші потоки переселенців, особливо в сільську місцевість. У той же час відзначаються значні масштаби зовнішньої трудової міграції протягом тривалого часу, залучення до неї все більшої чисельності сільського населення, молоді, жителів малих міст та містечок, поширення цього явища на всі регіони. Зростання частки молоді, жінок серед трудових мігрантів призвели до суттєвих кількісних втрат населення працездатного віку. За попередні роки завдяки зовнішній трудовій міграції Полтавська область втратила близько 10% населення [2, 3, 5].

Як вже зазначалось, на загальну чисельність населення має вплив його природний та міграційний рух, зокрема сучасна демографічна ситуація Полтавській області обумовлена не лише низьким рівнем народжуваності, а й високим рівнем смертності; проте варто відмітити, що наведені показники за 2010 рік мають позитивні тенденції зрушень в порівняння з попередніми роками, зокрема природний рух складав - 6,9 ‰, в той час, коли у 2002 році відповідний показник складав - 11 ‰. На відміну від природного, міграційний рух має менші обсяги та за рахунок його руху чисельність населення Полтавщини зменшується меншими темпами [2, 3, 4].

Значення та інтенсивність наведених тенденцій мають певні територіальні відмінності (рис. 3.1), які викликані особливостями соціально-економічного та демографічного розвитку регіонів та є їх наслідком. Провівши типізацію міст та районів Полтавської області за 2011 рік за особливостями геодемографічного процесу за методикою, запропонованою О. Г. Топчієвим та В. В. Яворською [6, 7], визначимо суспільно-географічні особливості сучасних геодемографічних процесів в Полтавській області. В результаті типізації виділено два типи і п'ять підтипів геодемографічного процесу, характерних для Полтавської області. Всі інші запропоновані в методиці типи та підтипи [6, 7] за досліджуваний період в області не виявлені.

Аналізуючи типізацію геодемографічного процесу Полтавської області (рис. 1), зазначимо, що перший тип (І.2.б), для якого характерним є загальне

збільшення чисельності населення за рахунок механічного руху (6,62 %) з незначним природним убуттям (-6,4 %) спостерігається у лише у Полтавському районі, і пояснюється тим, що район знаходиться безпосередньо біля обласного центру м. Полтава. Позитивні показники загального приросту (хоча і незначного) населення в цьому районі обумовлені, головним чином, зворотною чи маятниковою міграцією населення, процесами урбанізації тощо. Тож, тільки в одній адміністративно-територіальній одиниці Полтавської області збільшується чисельність населення.

Другий тип (II.1), для якого характерною є стабілізація чисельності населення із рівними нульовими показниками природного та міграційного рухів, спостерігається лише в м. Миргород. Це можна пояснити тим, що в місті знаходиться курорт «Миргород» і населення має постійну роботу та житло, що не примушує їх виїжджати за межі міста.

Рис. 1. Типи геодемографічного процесу в Полтавській області (визначено і побудовано за даними [2, 3, 4])

Більшість міст та районів Полтавської області втрачає населення, тому відносяться до третього типу геодемографічного процесу. Враховуючи домінантний чинник одного з рухів населення, визначаються різні підтипи. До третього типу першого підтипу відносяться ті райони та міста Полтавської області, чисельність населення яких зменшується внаслідок природного убуття і супроводжується міграційним вибуттям (ІІІ.1.а). Це такі райони: Великобагачанський, Диканський, Зінківський, Кобеляцький, Козельщенський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Машівський, Чорнухинський, Шишацький, та м. Полтава. Демографічна ситуація в цих регіонах є найскладнішою, адже населення втрачає свою чисельність природним і міграційним шляхом, проте причини такої ситуації різні. Наприклад, брак робочих місць веде до міграційного відтоку працездатного населення, що формує диспропорції в статеві-віковій структурі; а також залежить від статево-вікової структури населення як чинника спроможності до відтворення і характеру демографічних процесів, так і здатність до економічної активності.

До третього типу першого підтипу також відносяться ті райони Полтавщини, чисельність населення яких зменшується внаслідок природного убуття і супроводжується незначним міграційним приростом (ІІІ.1.б). До таких належать м. Комсомольськ, м. Кременчук, м. Лубни та такі райони як Гадяцький, Гребінківський, Котелевський, Миргородський, Новосанжарський, Оржицький, Пирятинський, Решетилівський, Семенівський, та Хорольський. В цілому, представлені в цьому підтипі регіони втрачають населення через природне зменшення, а міграційний приток не здатен в повній мірі нівелювати загальне зменшення.

До третього типу другого підтипу відносяться ті території, чисельність населення яких зменшується в більшій мірі за рахунок міграційного відтоку і супроводжується природним зменшенням. До цього підтипу (ІІІ.2.а) відносяться Карлівський та Глобинський район, які є периферійними і спостерігається відтік населення до сусідніх областей або більш розвинених

міст Полтави та Кременчука, які є територіально близькими та більш економічно розвиненими.

Чисельність населення Полтавщини зменшується, тільки Полтавський район має тенденцію до збільшення його чисельності; Миргород – до його стабілізації; всі інші міста та райони втрачають населення переважно через природне убуття, що є підтвердженням загальнорегіональних тенденції до переважання природного зменшення над міграційним, проте два райони населення втрачають переважно через міграційний відтік. Проведена типізація дала змогу визначити рушійні чинники демографічного процесу окремих адміністративно-територіальних одиниць і може бути покладена в основу розробки заходів регіональної демографічної політики (таблиця 1).

Таблиця 1

Типи демографічних процесів та заходи регіональної політики
по містам та районам Полтавської області

Тип геодемографічного процесу. Міста та райони, яким він притаманний	Для них характерно	Заходи демографічної політики для покращення ситуації
I.2.Б. Полтавський район	Зростання чисельності населення за рахунок міграційного приросту із незначним природним убуттям	Сприяння створенню молодих сімей, пільги на житло, підтримання материнства
II.1 м.Миргород	Стабілізація кількості населення	Покращити рівень життя молодих сімей
III.1.А Великогобагачанський, Гадяцький, Зіньківський, Кобеляцький, Козельщенський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Машівський, Чорнухинський, Шишацький р-н та м.Лубни	Зменшення населення за рахунок природного убуття з слабким механічним відтоком	Підвищити народжуваність, забезпечити молоді сім'ї житлом та роботою.
III.1.Б Гребінківський, Котелевський, Миргородський, Новосанжарський, Оржицький, Пирятинський, Решетилівський, Семенівський, Хорольський, Чутівський р-н. та м.Комсомольськ, м.Кременчук	Зменшення населення за рахунок механічного убуття з слабким природним убуттям	Забезпечити населення робочими місцями та житлом

III.2.A Глобинський, Карлівський р-н	Зменшення населення за рахунок механічного убиття з слабким природним убиттям	Забезпечити населення робочими місцями з високим рівнем заробітної плати
III.2.B м.Полтава	Зменшення населення за рахунок природного убуття з слабким механічним відтоком	Покращити рівень життя населення та забезпечити житлом

Висновки. Незважаючи на певні позитивні зміни, демографічна ситуація в Полтавській області та в цілому по Україні, зокрема залишається складною. Немає об'єктивних підстав, щоб сьогодні призупинити наявну тенденцію зменшення загальної чисельності населення. У цій ситуації напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Особливу увагу варто приділяти не кількісним, а якісним параметрам демографічного відтворення. Потрібно сконцентрувати зусилля на вирішенні таких поточних і стратегічних завдань, як: економічне забезпечення відтворення населення, належний соціальний захист сімей із дітьми та осіб похилого віку, поліпшення екологічної ситуації, зменшення виробничого та побутового травматизму, популяризація здорового способу життя, забезпечення доступності якісної медичної допомоги та освіти, що стане вагомим підґрунтям для переходу до сучасного режиму відтворення населення і підвищення тривалості повноцінного активного його життя. Підводячи підсумок, зазначимо, що дослідження геодемографічного процесу в Полтавській області у першому наближенні здійснюється шляхом аналізу співвідношень показників природного і міграційного рухів як головних показників відтворення населення. Актуальним залишається дослідження за тривалий період часу із доповненням типізації визначенням видів і підвидів.

Література

1. *Немець Л. М. Моделювання демографічної ситуації як важливий напрям суспільно-географічного дослідження населення регіону в контексті системного підходу / Л. М. Немець, К. Ю. Сегіда, Ю. Ю. Заволока // Регіональні*

проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. Наук. Праць. – Херсон: ПП. Вишемирський, 2009. – С. 340-344.

2. *Офіційний сайт відділу статистики населення Головного управління статистики у Полтавській області. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://poltavo.com>*

3. *Офіційний сайт Головного управління статистики в Полтавській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obladmin.poltava.ua>*

4. *Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>*

5. *Офіційний сайт Полтавської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua/>*

6. *Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Атропринт, 2005. – 632 с.*

7. *Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми: Монографія / В. В. Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.*